

“Cemiyet” Hareketinin Kuruluşu ve Siyasi Faaliyetlerine İlişkin Bazı Arşiv Kaynakları Değerlendirilmesi

Murtezan İdrizi*

Özet

Cemiyetin tam ismi “İslam Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti”dir. Cemiyetin ismi kendi başına merak uyandırmıştır. Bu cemiyet fiilen Müslüman Arnavutların olduğu kadar Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı döneminde Müslümanlarla dini ilişki içinde olan diğer etnik azınlıkların meşru siyasi partisiydi.

Bu araştırma cemiyetin kurulmasına yol açan gelişmeleri ele almaktadır. Aynı zamanda bazı arşiv kaynakları ile parlamento tutanaklarından bu siyasi cemiyetin faaliyetleri daha iyi anlaşılacaktır. Genel olarak, vahşice Türkiye'nin yerini alma, Slavlar tarafından Arnavutluk topraklarının sömürgeleştirilmesi gibi vurgulanan çeşitli problemler neticesinde, cemiyet Arnavutlar ile diğer Müslüman azınlıkların haklarını koruyan siyasi bir örgüt gibi düşünülebilir.

Arnavutlardan toprak gaspı ve bu toprakların Sırp göçmenlere verilmesi bir tarım reformu olarak anlaşılmıştır. Ancak buna ilaveten, ana dilde eğitim yasağı sıkı bir şekilde uygulanıyordu ve Sırpça günlük kullanımda resmi lisandı. Ayrıca, Arnavutça gazete ve dergi basımı yasaktı. Şimdiye kadar hükümet onları en sert şekilde cezalandırabilmek için Arnavutlara yönelik çeşitli tuzaklar kurmuştu.

Anahtar Kelimeler: Cemiyet Partisi, İslami Örgüt, Arnavutluk.

The Establishment of “Cemiyet” Movement and an Evaluation of Some Archival Sources About Its Political Activities

Abstract

The full name of the political organization *Cemiyet* was “İslam Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti” (*Islamic Association for Protection and Justice*). From the name of the organization itself, it urges curiosity to know more about this organization. This organization was virtually a legal political party of Muslim Albanians, as well as of the other ethnic minorities with Muslim religious affiliations during the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

This research explains causes that incited the establishment of the *Cemiyet* party. At the same time, from some archival sources as well as from a

---

* Dr., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Institute of Spiritual and Cultural Heritage of the Albanians, Skopje, m_idrizi001@hotmail.com. (Makale Gönderim Tarihi: 04.12.2017, Makale Kabul Tarihi: 02.04.2018) (ORCID ID: 0000-0001-6264-9495)

several parliamentary interpellations, the very activity of this political organization subsequently will be clearly understood. In general, as a result of various problems emphasized, such as: violent displacement to Turkey and colonization of Albanian lands by Slavic factors, *Cemiyet* will be considered as a political organization for the protection of the rights of Albanians and other Muslim minorities.

Extortion of the land from Albanians and then granting that to Serbian settlers was understood as an agrarian reform, however in addition to that, there was imposed the strict prohibition for the education in mother tongue and the Serbian language was became the official language in the everyday use. Also the lack of and the restriction to information and prohibiting the publication of any kind of newspapers or journals into Albanian language was imposed. Hereto, the government used to place different traps to Albanians so they will obtain a legal reason to punish them in the most brutal forms.

Keywords: *Cemiyet* party, Islamic Association, Albania.

Giriş

Siyasi hareketin ismi “İslam Muhafazai Hukuk Cemiyeti”dir. Bu hareket, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nda Müslüman Arnavutların ve Müslüman olan diğer etnik azınlıkların yasal siyasi partisiydi.

Bu çalışmada, Cemiyet’in kurulmasına teşvik eden sebepler ele alınacaktır. Aynı zamanda, bazı meclis gensoru önermeleri materyalleri üzerinden bu siyasi hareketin faaliyeti açıkça anlaşılacaktır.

Genel olarak Cemiyet, Arnavut ve diğer Müslüman azınlıkların haklarını koruyan bir siyasi hareket olarak değerlendirilecektir. Çünkü onların, Türkiye’ye şiddetli göç ve Arnavut topraklarının Slav unsurlarıyla sömürülmesi, Arnavutların topraklarının alınıp Sırp yerleşimcilere verildiği tarım reformları, Ana dillerinin resmi, yayın ve eğitim dili olarak kullanılmasına izin vermeme, bilgi karanlığı, Arnavut dilinde gazete yayımlamaya izin vermeme gibi birçok belirgin sorunları vardı. Hatta onları en ağır bir şekilde cezalandırmak için Arnavutlara farklı baskılar kuruyordu.

Bu baskı ve şiddet ortam dönemin bazı önde gelen kişilerini bir parti kurmaya teşvik etti. Belgrat’taki Arnavutluk elçiliği Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı’na hareketin kuruluşu konusunda bir bildiri gönderdi. Bu bildiride, “Müslümanların bu ağır durumunu göz önüne alındığında, bir grup kişi Müslümanların hayatı, varlığı ve namusunu ve vatandaşlık

haklarını korumak amacıyla bu cemiyetin kurulmasına karar vermişlerdir. Bu cemiyet aslında bir siyasi parti işlevi görmektedir”¹ ifadeleri yer alıyordu.

Cemiyet’in kuruluşu hakkında

Yazılı kaynaklar Cemiyet siyasi hareketin 18 Aralık 1919 yılında Üsküp’te² Arnavut eylemciler önderliğinde kurulduğunu gösteriyor³. Sırp yazar Milovan Obradoviç’e göre, bu siyasi partinin “Hak” isminde kendi yayın organı vardı. Hareketin (Cemiyetin) tüm üyelerinin İslam dinine mensup olurken, faaliyet alanı bugünkü Kosova, Makedonya ve Sancak⁴ topraklarına yayılıyordu.

Cemiyet resmi olarak kurulmadan önce, bu faaliyete ilişkin toplantı ve görüşmeler yoğun ve gizli bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Bu görüşmelerde dikkat çeken isim Ferhat Bey Draga idi. Bunu, kızı Fahirete Ferhat Draga’nın, Arnavut topraklarının tekrar Sırp partizanlar tarafından işgal edilmesinin hemen ardından UDB’ye (Yugoslavya istihbarat servisi) verdiği ifadeden anlamak rahatlıkla mümkündür. Fahirete Ferhat Draga’nın ifadesinde, “Babam, siyasi faaliyetlerinden dolayı düzenli olarak Belgrat’a seyahat ediyordu. Ferhat Draga’nın görüştüğü insanlar itibarlı kişiler ve sosyalist sistemi benimsemiş, laik görünümlü Müslümanlar idi”⁵ ifadeleri yer alıyor.

Aynı zamanda, bu hareketin (Cemiyet) kurucuları arasında yer alan Emin Bey de özgün veriler sunmaktadır. 1948 yılında kendisine karşı yürütülen soruşturma kapsamında soruşturma organlarına şu ifadeleri sarf etti: “1919 yılında Cemiyet hareketine üye olana kadar siyaset ile pek fazla ilgilenmiyordum. Bu tarihten itibaren aktif olarak siyasetle uğraşmaya başladım”⁶. Ancak Emin Bey’in bu savunmasında iddia

¹ *Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente)*, përg. Skender Asani, Vëll, I, Logos-A, Shkup 2015, 291

² Milovan Obradoviç, *Reforma agrare dhe kolonizimi në Kosovë (1918-1941)*, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2005, 86.

³ Besnik Emini, *E kaluara tani, Shoqata e Historianëve Shqiptarë në Maqedoni*, Shkup, 2016, 114-116.

⁴ Obradoviç, *a.g.e.*, s. 69.

⁵ ДАРМ. 1. 885. К. 18. Д. Драга ФератФохирете.

⁶ *Државен архив на Република Македонија (мëтеј ДАРМ)*. Ф. 885. К. 8., Записник од саслушањето на окривениот Емин Јашаер, службеник од Скопје, работено во УДБ за Македонија, 2-IX. 1948 године, Скопје.

ettiğinin aksine elimizdeki belgeden kendisinin dönemin siyasi koşullarını bildiği açıkça görülmektedir.

Bu veriler ışığında, ilk başta Cemiyet hareketinin taleplerini yerine getirmeyen Sırp demokratlarla acı bir deneyim yaşadı. Bu yüzden Cemiyet yönetiminin Sırp radikalleri⁷ ile koalisyon için anlaşmaya varması gerekirdi. Radikaller ile koalisyonu en iyi şekilde Emin Bey'in şu açıklaması anlatıyor: *"Hareketin kuruluşu sırasında ben (Emin Bey - M.İ.), Necip Draga, Kavadar'dan Alit ve Sancak'tan Lita, hareketimizin hangi parti ile koalisyona gireceği yönünde görüşmeler gerçekleştirmek üzere radikal ve demokratların öncülüğünde Belgrat'a gittik. Belgard'a gittiğimizde ilk önce demokratlarla görüştük ancak onlar bizi grup olarak partilerine kabul etmediler ve isteklerimizi hiç yerine getirmediler. Ondan sonra radikallere yöneldik. Onlar "Cemiyeti"nin kurulmasını ve koalisyona girmeyi kabul ettiler"*⁸. Bu durumda, Paşić başkanlığındaki radikal kabinesi Cemiyet'in oyları olmadan mecliste çoğunluğu elde edemiyordu. Bir bakıma, Cemiyet grubunun oyu Radikal Partisini⁹ canlı tuttu.

Sıklıkla toplantı yapan Cemiyet kurucuları tarım reformu gibi önemli konuları ele alıyordu. Söz konusu ile Müslümanların varlığı ve özgürlüğü ihlal edildiğinden aynı zamanda ilk ve orta öğretimde ana dili hakkı da ihlal ediliyordu. Arnavutların Türkiye'ye göçü meselesi Arnavut siyasi elit¹⁰ için büyük bir sorun teşkil ediyordu. Bu açıdan Üsküp'teki Cemiyet hareketinin kuruluşunun başlıca amacı da Müslümanların varlığı korumak ve onların göç etmesini engellemektir¹¹.

Başka bir arşiv evrakında milletvekillerin, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı işgali altındaki Arnavutların yoğun yaşadığı Kosova, Makedonya

⁷Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore..., s. 291.

⁸ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore..., s. 291.

⁹Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore..., s. 291: *"Emin Bey 1889'da Üsküp'te doğdu. Eski Yugoslavya döneminde Üsküp Belediye Başkanı oldu. Kraliyet Sarayı ile bağlantıları kurmuştu ve bizzat Kral Aleksandarı ziyaret etmişti, ayrıca Kral Aleksandar da onun Üsküp'teki Butel çiftliğine gelmişti. Kralın ölümünden sonra milletvekilliği hakkını kaybetti ve malvarlığını kaybetti.."*

¹⁰Jastin Mycarty, *Vdekje dhe dëbim - spastrimi etnik i myslimanëve osmanë 1821-1922*, ALSAR, Tiranë, 2015, 21.

¹¹*Tokat e liruar 1941-1944 (përmbledhje dokumentesh)*, përg. Qerim Lita, Vëll. III, Logos-A, Shkup, 2016, 381-382.

bölgelerindeki önde gelenleri de Cemiyete dahil olmakla birlikte, Cemiyetin etkinliği bariz şekilde görülmekteydi. Bu vesileyle, önder yani Cemiyet milletvekili Zenel İbrahimi - Strazimiri'nin biyografisinin anlattığı bölümü sunuyoruz: “Zenel İbrahim Strazimiri 9 Kasım 1893 yılında Üsküp'te doğdu. Eski Yugoslavya döneminde farklı siyasi partilere bey olarak katıldı. 1920 yılında Cemiyet'in Kaçanik milletvekili adayı olup kazandı”¹². O zamanlar Vardar'ın eyalet merkezi olan Üsküp cazip coğrafi konumuyla ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının¹³ bir parçası olmuştu.

Yayınlanan arşiv belgelerinde Cemiyet milletvekillerinin Arnavut halkının milli çıkarlarını koruma yönündeki aralıksız çabaları açıkça görülebilir. Cemiyet'in başkanı da olan Ferhat Bey Draga bir meclis oturumunda, dönemin Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı siyasi yönetimi tarafından Arnavut halkına yönelik uygulanan ayrımcı politikaya karşı çok sert bir konuşma yaptı. Draga burada, “Sizin sorunlarınız bizi etkilemiyor, biz haklarımızı istiyoruz” ifadelerini kullanıyordu.

Halim Deralla da Ferhat Draga ile birlikte Sırp-Hırvat-Sloven parlamentosunda milletvekiliydi. Remzi Bey'e göre bu tür belirme hızlı ve ölçüsüz bir belirme idi ve bu şekilde olmaması gerekir¹⁴. Çünkü Krallık buna karşı derhal tedbirler alacaktı. Bir İtalyan diplomatik raporu Arnavutların Cemiyet'i siyasi zulümden dolayı kurduğunu ortaya çıkardı. Raporda partisinin, Türk azınlığın da yer aldığı bir Arnavut partisi olduğu belirtiliyor. Ancak parti dağılına kadar devlet tarafından çok baskı uygulandığı anlaşılmaktadır¹⁵.

Cemiyet'in Başlıca Faaliyetleri

Cemiyet resmi olarak Güney Sırbistan Müslümanlarının partisi olarak nitelendirildiğinden dolayı milliyetçi bir parti olarak nitelendirilemez. Ancak, tek taraflı erişimi olan “Tarım Reformu ve Kosova'nın kolonizasyonu 1918-1941” kitabının yazarı Milovan Obradoviç, Cemiyet milletvekillerinin “iktidar partileri, somut olarak

¹²ДАРМ. 1. 885. Кут. 2, Dosja, lista e të dhënave për ish deputetët e Jugosllavisë, 8. IV. 1952, Shkup, referent – kapiten Kiro Zendelski.

¹³ Emini, *a.g.e.*, s. 114-116.

¹⁴ Tokat e liruar, s. 381-382.

¹⁵Shkupni ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 299.

Radikal Parti¹⁶ ile pazarlık yaparak kendi çıkarları için mücadele ettiklerini” söylüyor. Ona göre Cemiyet’in liderleri, bu hareket ile kendi çıkarlarını korumak, sırasıyla toprakları için en büyük tazminatı almak ve tarıma ilişkin kanunu en hızlı bir şekilde çıkarmak isteyen “ağalar yada beyler” idi¹⁷. Obradoviç radikal Sırpların Anayasayı acilen Mecliste onaylamayı arzu ettiğini, ancak bunu için Cemiyet milletvekillerinin oyları gerekli olduğunu ve bu milletvekillerin de taleplerinin yerine getirilmesi koşulu koyduklarını ifade ediyor¹⁸. Anlaşıldığı kadarıyla her iki tarafın görüşleri birbirine uymasa da karşılıklı çıkar için kurulmuş bir koalisyon vardı.

1920 yılında artık Cemiyet, Müslümanların haklarını koruma yönünde çalışan Müslüman bir parti olarak sayılıyordu¹⁹. O kadar ki bir sonraki seçimlerde 14 milletvekiline sahipti. Hareketin yönetici liderleri, onların milli ve dini haklarını az da olsa yerine getirmek için büyük bir partiyle koalisyon kurmayı amaçlıyordu. Bu yüzden onlar, bu bölgelerdeki Arnavutların Türkiye’ye göç etmesini önlemek amacıyla bazı din adamlarıyla, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı işgalinde olan Kosova ve diğer Arnavut bölgelerindeki ünlü Arnavut ulemaları ile iletişim kurdular. Bunun sebebi de Sırp-Hırvat-Sloven hükümetinin sürekli ve sistematik şekilde uyguladığı zulümdü²⁰. Bu bağlamda, Ferhat Bey Draga’nın kızı Fahirete Draga’nın yukarıda bahsi geçen ifadelerine şu şekildedir: *“Babamın Üsküp’teki en yakın arkadaşı Hasan Şukriu idi. Babam gün-gece onda kalıyordu. Babam onunla birlikte İslam Birliği’nde yer aldı. Hasan Şukriu de sürekli rahmetli babama geliyordu, konuşuyorlardı, beraber siyaset yapıyorlardı. Babamın Sali Rustem Bey gibi başka arkadaşları da vardı”*²¹. Bu ifadelerden, Ferhat Bey Draga’nın Hasan Şukriu ile gerçekleştirdiği görüşmelerin, hocalar yoluyla Arnavutların göç etmesini durdurma amacını taşıdığı anlaşılıyor.

¹⁶ Obradovoiç, a.g.e., s. 87.

¹⁷ Obradovoiç, a.g.e., s. 69.

¹⁸ Obradovoiç, a.g.e., s. 70.

¹⁹ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 257-258.

²⁰ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 233-234.

²¹ ДАРМ. 1. 885. К. 18. Д. Драга ФератФохирете.

Bu hareketin faaliyetleri, Krallık meclisindeki milletvekilleri aracılığıyla Müslüman toplumun mülklerinin korunmasını sağlamak amaçlıydı²². Nitekim Cemiyet’in faaliyetleri, ve muhalif Sırp tarafının bazı gensoru önergeleriyle anlaşılabilir. Ferhat Draga Meclis gensoru önergelerinde, bozuk bir Sırpça ile konuşuyordu, ve bu yanlışlar için özür diliyordu²³. Ferhat Draga, oturumda Arnavutlar arasında var olan dinler arası hoşgörüden, Ortodoksların Ortodoks kilisesine gittiği, Katoliklerin Katolik kilisesine gittiği, Müslümanların ise İstanbul halifesine doğru baktığından bahsediyordu²⁴. Konuşmaları sırasında Azem Beyta’nın²⁵ Cemiyet hareketiyle bağlı olmadığını belirtiyordu. O dönemde Cemiyetin önde gelenleri “Arnavutluk ve Kosova’da” etkin olan kaçakçılar ile ilişkilendirmek istenip, Cemiyeti yıpranması hedeflenmiştir. Ferhat Draga bu iddiaları reddederek Kaçakçılar hareketi ile alakaları olmadığını kanıtını her gerçekleşen olaydan sonra olayı protesto etmeleri olarak gösteriyordu ve demokrat ile radikal partilerinin arşivlerine bakılabileceğini söylemekteydi²⁶.

Öte yandan, Sırp milletvekilleri çoğunlukla kaçakçıları doğrudan suçluyordu. Çünkü Güney Sırbistan’da mülkleri suiistimal ettikleri ifade edilmekteydi. Cemiyet’i ima ederek, bu kaçak gruplarla sözde ilişkisi olduğu belirtmekteydi. Bunları suçlayan biri de İçişleri Bakanı Milorad Vuyiçiq. Onların makamlar tarafından küçük bir suç için çağırıldıklarında dağa kaçıp kaçak olduklarını söyleyen Vuyiçiq²⁷, ne din ne de milliyet açısından vatandaşlar arasında ayırım yapmadığını ifade ediyor²⁸. İçişleri Bakanının suçlamalarına tekrar cevap veren Ferhat Draga, bu olayların geçmişte mevcut olduğunu ve şimdi mevcut olmadıklarını belirtti. Yovan Megoçeviç adından bir Sırp milletvekili, meclis başkanını, Ferhat Bey Draga’ya Ferhat adıyla hitap ederek, onun gensorusunu “sebepsiz” kabul etti için eleştirmektedir. Buna tepki gösteren Ferhat Bey Draga, onu ikaz ederek “beyefendi, ya beyefendi

²² Emini, *a.g.e*, s. 114-116.

²³ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 235.

²⁴ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 236.

²⁵ 1889 -1924 yıllar arasında yaşamıştı, Sırp işgaline karşı çıkan ve mücadele eden Arnavut olan Azem (Galica) Beyta, Arnavut çetelerine önderlik yapmıştı.

²⁶ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 237-238

²⁷ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 247-248

²⁸ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 250.

ya bey deyin” dedi²⁹. Kaçaklara yönelik suçlamalarına devam eden milletvekili Yovan, onların Cemiyet hareketinden destek aldıklarını ima ediyordu. Ferhat Bey Draga şu sözlerle tekrar karşı çıktı: *“Lap bölgesinde kaçakların olduğunu kabul ediyoruz. Ancak onlar oradan ayrıldı ve sadece yaşlılar, kadınlar ve çocuklar kaldı. Daha sonra jandarma kadın ve çocukları kesip vurdu, değil mi?”*. Meclis başkan yardımcısı bahsi geçen olayların sebebinin ne olduğunu sordu. Bunun üzerine tekrar tepki gösteren Sırp milletvekili Yovan, bunun sebebinin Cemiyet tarafından desteklenen kaçakların olduğunu, hükümetin de iktidarda kalmak için Cemiyet’i desteklediğini ifade etmekteydi³⁰.

Cemiyet’i anlatan bir muhalif Sırp milletvekili ise şöyle demektedir: *“Türk rejimi sırasında ayrıcalıklı sınıflar vardı, birincisi şehirdeki Türk ağa veya beyler, ikincisi reayalar, çiftçiler ve yoksunlar, ikinci grupta hem Hıristiyan Sırp hem de Arnavut Müslümanlar vardı”* diyerek Cemiyet gurubunu da birinci sınıfa dahil etmekteydi³¹. Cemiyet hakkında nefret ile bahseden Sırp milletvekili, onların Sırp toplumundan nefret ettiklerini ve kökenlerinin Asya’dan olduğunu ifade ediyor. Demokrat milletvekili, Cemiyet’i neden yasal ve devlet inşa eden bir parti yaptıklarından ötürü radikallerin politikalarını suçluyor. Tüm radikal devlet mekanizmalarının, sadece demokratları Güney Sırbistan’da kazanmak için bu hareketin hizmetine sunulduğunu söylemekteydi³².

Sırp demokratlar, en alçak şekilde Cemiyet milletvekillerini “cahillikle” suçluyordu. Sırpçayı bir Sırp polis memurundan, dini ise ülkenin bir hocasından öğrenen Cemiyet milletvekili Sali Yusufoviç’ten de bahsedilmekteydi. Aynı şekilde, okuma-yazma bilmediği belirtilen Cemal Aguşi’den de söz edilmekteydi³³.

Tüm suçlamaları Ferhat Bey Draga üzerine atan Şamate isimli başka bir milletvekili de şöyle diyor: *“Güney Sırbistan’da sükunet ve sıra yok, çünkü Ferhat Draga ve Kenan Zia sükunet olmasını istemiyor. Kolaşan’dan Rojaye’ye, Belo Poya’dan Raşka’ya bakın, sorumlusu*

²⁹ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 252-253.

³⁰ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 254.

³¹ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 255.

³² Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 256.

³³ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 257-258.

Ferhat Draga’dır. Sadece parmağını oynatsa, kaçakçılar Sırp toplumuna böyle davranamazlar”. Şamate ayrıca, “*Ferhat Draga’nın Arnavutlar üzerinde büyük etkisi var. Drenica’daki Beylerbeyi ve danışmanlara sukunet talebini iletse, inanın Azem Beyta ve Memet Deli’yi oradan kovarlardı*³⁴. *Sırp milletvekilleri Necip Draga’nın bazı Sırp polis memurlarıyla bağlantısını da suçluyor. Draga onları Sırbistan’ın çok güçlü olduğu yönünde teşvik ediyordu. Bu suçlama gibi Ferhat Draga’nın da Avusturyalılarla iş birliği içinde olduğu ve onlara Kosova ile Sırbistan’da olanlar hakkında bilgilendirdiğini söylüyordu. Ancak hemen inkar eden Ferhat Draga, onların kendisine 5 milyon korona*³⁵ *teklif ettiklerini ancak bunu reddettiğini söyledi.*” ifadelerini kullanıyordu³⁶.

Ferhat Bey Draga’yı destekleyen Akif Ahmetoviç adında diğer bir Cemiyet milletvekili de jandarma şefi Vidiç tarafından Sancak bölgesinde bir hoca ve bazı Müslümanların öldürülmesinden bahsetmekteydi. Akif jandarma tarafından yapılan cinayetler ve öldürülen kişilerin isimlerinden de söz ediyor³⁷. Aynı oturumda konuşan diğer Sırp milletvekili Mihaylo Kuyunciç te 1918 yılından bu yana Sırpların yaşadığı Kosova köylerinde kaçaklar tarafından emsali görülmemiş bir baskı uygulandığını belirtmekteydi. Bahsi geçen milletvekili Sırp toplumunu “kaçakçılar tarafından yapılan seçici soygun mağdurları” olarak adlandırıyor. Konuşmasında Cemiyet siyasi hareketini devlete karşı saldırgan bir unsur olarak tanıtan Sırp milletvekili, Onların bu devleti sevmediklerini de belirtiyordu. “Siz ve Ferhat Draga sevseydiniz, bu bölgelerde hiçbir kurşun sıkılmazdı”. Bu milletvekili, kaçakların yok olmasını istemeyen radikal Sırp'lara da suçlamalarda bulunmaktaydı. Kaçakçıların lideri Mehmet Konyuhi’den de söz eden Kuyunciç, bu kişinin Kosova’da serbestçe dolaştığını belirtmekteydi. Konyuhi’nin grubundan ayrı hareket eden Azem Beyta’nın grubuna da değinen Kuyunciç, Azem Beyta’nın arkadaşlarının

³⁴ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 259.

³⁵ Zamanında para birimi

³⁶ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 260.

³⁷ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 264-266.

24 Eylül 1923 yılında, Kaçak Hareketi hakkında bilgi veren jandarma üyesi Cemal Dibra'yı öldürdüklerini söylemekteydi³⁸.

Bu tür konuşmalar Cemal Dibra hakkında ikilem yaratmaktaydı. Ardından, radikalleri ve Cemiyet'i suçlayan demokratlar, Cemiyet'in hükümette büyük bir öneme sahip olduğunu aktarmaktaydı. Çünkü kaçak hareketleri farklı metotlarla engellemek için insanlara yetki veriyordu. Öte yandan ise Radikallere, Cemiyet'in milletvekillerine karşı güçsüz kaldıkları için suçlamalarda bulunuyordu³⁹.

Sırp milletvekilleri Cemiyet siyasi hareketin, onların Kosova'daki Arnavut hemşerilerinin kültürel ve siyasi asimilasyonlarını engellemeyi amaçlayan milli Arnavut hareketi teşkil ettiğini ifade ediyorlar. Cemiyet'in yürüttüğü bu siyasetle "bir gün Makedonya da elimizden kayacak"⁴⁰, şeklinde yorumlar yapıyorlardı. En son söz alan İçişleri Bakanı Milorad Vujičić ise bir radikal olarak demokrat milletvekillerine karşın, bu hükümetin getirdiği güzelliklere değinerek Cemiyet ile iş birliğini haklı çıkarıyordu⁴¹.

Bu iddiaların aksine Sırp-Hırvat-Sloven Krallığındaki siyasi durum ve Cemiyet grubunun organizasyonu hakkında bir İtalyan raporunda Sırp raporlarının doğru olmadıkları açıkça görülmektedir. İtalyan raporlardan Arnavut dilinin, tamamen Arnavut nüfusunun yaşadığı yerlerde bile öğretilmediğini anlıyoruz. Bu raporda biri Üsküp biri Prizren'de olmak üzere, Katolik papazlar tarafından gizlice Arnavut dilinin öğretildiği sadece iki okuldan bahsediliyor. Büyük Kral Aleksandar Medresesinde ise Arnavutça öğretilmiyordu. Tüm öğretmenlerin Sırpça konuşmasından bunların Boşnak olduğu anlaşılmaktadır. Genelde yabancı raporlar, bu olaylara ilişkin net bir görüntü vermeyen Sırp evraklarından daha doğru ve objektif sayılabilir.

1922 yılı yerel seçimlerinde Cemiyet siyasi hareketi Arnavutların çoğunlukta olduğu yerlerde Arnavut aday çıkarmayı başardı. Seçimlerin ertesi günü jandarma Ferhat Bey Draga'nın evini ve diğer birkaç evi bastı. Burada 20 kişiyi öldürülüp çok sayıda kişiye kötü muamele edildi.

³⁸ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 271-273.

³⁹ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 277.

⁴⁰ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 279.

⁴¹ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 280.

Radikallerle koalisyonun güç baskısı altında olduğu söylenmekteydi. Bu yerel seçimlerde sadece Mitrovica bölgesinde iki Arnavut aday kazandı. Bu adaylar daha sonra devlet üniformalarını taşımadıkları gerekçesiyle öldürüldü⁴².

Cemiyet’in siyasi yönetimi bu siyasi parti aracılığıyla Arnavutların, başta milli olmak üzere sosyo-politik, eğitim ve kültürel hedeflerine ulaşabileceklerini umuyorlardı. Ancak bu umut ışığı, dönemin Sırp-Hırvat-Sloven iktidarının Cemiyet’in 14 kişiden oluşan aday listesini reddetmesiyle 1925 yılındaki parlamento seçimlerinde söndü. Bu şekilde onların Arnavut seçmenlere yönelik seçim öncesi kampanya sürdürmeleri imkânsız kılındı. Adayların bazıları, hayatlarının tehlikeye girdiği gerekçesiyle evlerinden çıkmama yasağı getirildi.

Hareket üyelerinin bu durumu protestosu bir işe yaramadığı gibi protestocular cezalandırıldı⁴³. Bu durum, yukarıda belirtilen Fahirete Ferhat Draga’nın açıklamasında da görülüyor. Fahirete bu ortamı şu sözlerle anlatıyor: *“O (babam) 1925 yılında Yugoslav iktidarı tarafından mahkum edildi ve üç yıl hapiste kaldı. 20 yıl hapis cezası verildi ancak mahkeme cezasını üç yıla indirdi. Siyasi suçlu olarak hapsedildi, ancak biz nasıl ve neden olduğunu bilmiyoruz. Halkın milletvekili olarak 1925 yılındaki genel seçimler arifesinde hapsedildi. Hapsedildikten sonra milletvekili değildi ve Belgrat’a yolculuk edemiyordu. Babamdan başka hapsedilme olayları da vardı. Ancak onların tümü mahkeme tarafından serbest bırakıldı, ama o cezalandırıldı”*⁴⁴.

Bazı arşiv kaynaklarında Ferhat Bey Draga’nın 4 yıl hapis cezasına çarptırıldığı, Nazim Gafuri’nin yaralandığı, daha sonra Priştine’de öldürüldüğü, Ramadan Feyzullau’nun cezalandırıldığı, bazılarının da mülklerine el konulduğu görülüyor. Anlaşıldığı üzere bu devlet karmaşası sadece Arnavutların siyasetle uğraşmalarını engellemekti⁴⁵. Arnavut verilerine göre, 1926 yılındaki parlamento seçimlerinde Cemiyet hareketinden bazı Arnavutların kazanmasına rağmen onlar,

⁴² Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 294-295.

⁴³ Arkivi Shtetëror i Republikës së Maqedonisë, Politika e Mbretërisë Jugosllave ndaj shqiptarëve dhe Shqipërisë 1929–1941, përg. Qerim Lita, Shkup, 2012, 126–127.

⁴⁴ ДАРМ. 1. 885. К. 18. Д. Драга Ферат Фахирете.

⁴⁵ Politika e Mbretërisë Jugosllave ndaj shqiptarëve dhe Shqipërisë 1929 – 1941, përg. Q.Lita, Shkup, 2012, 126–127.

sonuçların doğru olmadığı gerekçesiyle kabul edilmedi ve daha sonra onların maşaları olan jandarmayı, tek amaçları olan onları yıkmak için Arnavutluk rejimi kullandı. Halim Derala'nın karşı adayı Şaip Piroku'nun aday olarak gösterilmesi, söz konusu rejimin kullanma taktiğinin bariz örneğidir⁴⁶.

Cemiyetin parlamentodaki ilerleyişini göstermek açısından partinin 1920 yılındaki seçimlerde mecliste 8 koltuk⁴⁷, 1921 yılında 12 koltuk⁴⁸ ve 1923 yılında ise 14 milletvekili koltuğu⁴⁹ elde ettiğini ifade etmek önemlidir.

Tarım Reformu Hakkında

Tarım Reformu yasasına istinaden bütün mallar kamusallaştı ve uygulamada komunal yapı esas alınarak Müslüman ve Gayrimüslimler aynı arazide çalışmaları öngörülmekteydi. Bu yasanın uygulanmasındaki zorluğu gören Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Sosyal Politika Bakanlığı Devlet Ofisi aracılığıyla 2 Nisan 1919 yılında Tarım Reformu Bakanlığını açma kararı aldı. Bu bakanlığın başına Franyo Polak getirildi⁵⁰. Dönemin politikalarından dolayı tarım reformu bazı yerlerde görmezden geliniyordu. Askeri toprakları dağıtımı için tarım reformunu kullanan hükümet, bu şekilde Voyvodina, Slovenya, Makedonya ve Kosova'daki sömürgeciliği tutuyor, Arnavutlar, Macarlar, Almanlar gibi Slav olmayan milletlere ayrımcılık uyguluyordu⁵¹.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının kararı ile Tarım Reformunun uygulanması, Cemiyet hareketini merkezi olan Üsküp'te⁵² yapıldı. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Sırp sömürgecilere vermek üzere varlıklarını ve verimli topraklarını ele geçirerek Arnavut toplumunu topraklarını terk etmeye zorlamak için oldukça katı yöntemler uyguladı. Bu reform Arnavutları hayat kırıklığına uğratacak ve daha sonra topraklarını

⁴⁶ Tokat e liruara, s. 381-382.

⁴⁷ Obradovoiq, a.g.e., s. 79.

⁴⁸ Obradovoiq, a.g.e., s. 88.

⁴⁹ Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 257-258.

⁵⁰ Arbër Salihu, *Reforma agrare në SKS (ndikimi i saj në pjesët e ndryshme të vendit)*, (?), 19.

⁵¹ Salihu, a.g.e., 20.

⁵² Qerim Lita, *Territoret Lindore Shqiptare 1912-1960*, Vatra, Shkup, 2016, 47.

satmaya zorlayarak Türkiye ve Arnavutluk’a göç etmelerine neden olacaktı⁵³.

İtalyan diplomasi raporları Tarım Reformu’nun amacını detaylı bir şekilde anlatıyor ve raporlardan birinde şu ifadeler yer veriliyordu: *“Tarım reformu ya da toprak reformu topraklarını işleyen toprak sahibi köylülere tazminat sözü veriyordu. Aslında yasa, büyük Arnavut sahipleri (beyleri) etkilemeye başladı. Onların tümünü topraklarından edip, toprağı işleyen köylüler yerine Dalmaçyalı ve Karadağılı savaş yöneticilerine verildi. Bu yasa ise hem küçük toprak sahipleri hem de büyük beyler topraklarını kaybetti. Tüm bunlar 1926 yılındaki Tiran paktından sonra yaşandı. Bu dönemde Arnavutluk ve Türkiye’ye göç de başladı”*⁵⁴. Arnavutların göçü Sırp yetkililerin uygulamalarından dolayı gerçekleşti, çünkü keyfi mülksüzleştirme ya da bir şekilde toprak sahibi ortadan kaldırılıyordu. Sırp yetkililer Arnavutların topraklarını Müslümanlara sattığını söylüyor. Bu doğru değildir, çünkü Arnavutlara ait toprakların satılmasına izin verilmiyor, bu topraklar Karadağ ya da Sırp yönetimine bağışlanıyordu⁵⁵. Bu olay özellikle Arnavut unsurlarının Müslüman ve azınlıkta olduğu güney bölgelerinde yaşanıyordu. Dönemin Krallığı bu topraklara gelen Sırp sömürgecilere ev, toprağı işleme aletleri sağlayıp, onları Arnavutlara yüklenen tüm vergilerinden muaf tutuyordu⁵⁶.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Meclisindeki varlığı aracılığıyla Cemiyet milletvekilleri ile Müslüman toplumun mülklerini korumada etkileyecekti. Tarım Reformu Yasasına göre mülklerin o zamana kadarki sahiplerden alınıp, Sırp sömürgecilerine verilmesi öngörülüyordu⁵⁷.

Sonuç

Bu çalışmada, Cemiyet siyasi hareketin kuruluşu, faaliyetleri ve zorluklarını anlatan arşiv kaynaklarından istifade ettik. Kaynakların bize

⁵³Lita, *a.g.e.*, 52.

⁵⁴Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 296.

⁵⁵Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 298

⁵⁶Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), s. 233-224.

⁵⁷Emini, *a.g.e.*, s. 114-116.

gösterdiğine göre bu hareketin daha sonra milletvekili de olan kurucuları, çoğunluğu Arnavut olmak üzere Müslüman toplumundan oluşuyordu. Cemiyet'in parlamenter grubu, tarım reformu ile Arnavutların mülksüzleştirilmesi ve Arnavutların baskılı olarak sayılan Türkiye'ye göçü gibi tüm haksızlıklara karşı sesini çıkardı.

Cemiyet hareketinin altı yıllık çalışması kurucuların olgunluğu ve cesaretini, ancak bu yöndeki zorlukları da gösteriyor. Bu nedenle, Cemiyet hareketinin Sırp-Hırvat-Sloven krallığı için bir engel olarak görüldüğü sonucuna varabiliriz. Bu yüzden ileriki tarihlerde mesela 1925-1926 yıllarında Arnavutların tutuklanma, öldürülme ve hapse mahkum edilme gibi uygulamalara maruz kaldığı görülmektedir. Bu, Cemiyet hareketinin doğru yolda olduğunun kanıtıdır. Bu siyasi hareketin hukuki işlevinin askıya alınmasıyla aslında Arnavutların Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının yasama organlarındaki temsil hakkı tanınmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Netice itibarıyla eksiklik, dönemin Arnavut liderlerini, onların siyasi organizasyonunu İslam Birliği, özellikle bu Krallığın işgali altındaki tüm topraklarını içeren Üsküp Ulema Meclisi üzerinden gerçekleştirmeye zorladı.

Çalışmamızın başında da ifade edildiği üzere bu hareketin hamili olan Ferhat Bey Draga faaliyetleri itibarıyla dönemin Sırp polisi tarafından Yugoslavya'daki Arnavutların yüce lideri olarak nitelendirilmekteydi ve Cemiyet lideri olarak bu ünü tarih boyunca devam etti.

Kaynakça

ДАРМ. 1. 885. Кут. 2, Досја Кумбараџи Емин Јашарбеј, 1952 година (Арџив).

ДАРМ. 1. 885. К. 18. Д. Драга Ферат Фахирете (Арџив).

ДАРМ. 1. 885. Кут. 2, Dosja, lista e të dhënave për ish deputetët e Jugosllavisë, 8. IV. 1952, Shkup, referent – kapiten Kiro Zendelski (Арџив).

ДАРМ. Ф. 885. К. 8., Записник од саслушањето на окривениот Емин Јашаер, службеник од Скопје, работено во УДБ за Македонија, 2-IX. 1948 године, Скопје (Арџив).

Arkivi Shtetërorë i Republikës së Maqedonisë, Politika e Mbretërisë Jugosllave Ndaj Shqiptarëve dhe Shqipërisë 1929 – 1941, Përg. Qerim Lita, Shkup, 2012.

Lita Qerim, Territoret Lindore Shqiptare 1912-1960 (PunimeStudimore), Vatra, Shkup 2016 (Basılmış arshiv belgeleri).

Shkupi ndërmjet dy luftërave botërore (dokumente), përg. SkenderAsani, Vëll, I, Logos-A, Shkup 2015 (Basılmış arshiv belgeleri).

Tokat e liruar 1941-1944 (përmbledhjedokumentesh), përg. Qerim Lita, Vëll III, Logos-A, Shkup, 2016 (Basılmış arshiv belgeleri).

Emini Besnik, E kaluaratani, Shoqata e Historianëve Shqiptarë në Maqedoni, Shkup, 2016.

Mycarty Jastin, Vdekje dhe dëbim - spastrimi etnik i myslimanëve osmanë 1821-1922, ALSAR, Tiranë, 2015.

Salihu Arbër, Reforma Agrare në SKS (ndikimi i saj në pjesët e ndryshme të vendit), (?).

Obradovoiq Milovan, Reforma agrare dhe kolonizimi në Kosovë (1918-1941), Instituti i Historisë, Prishtinë, 2005.